

ФІЛОСОФІЯ
Релігієзнавство

УДК 271.2[(4-11)+(4-191.2)]

DOI <https://doi.org/10.52761/2522-1558.2022.17.11>

**РЕЛІГІЙНІСТЬ НАСЕЛЕННЯ І СУСПІЛЬСТВА, СПРИЙНЯТТЯ
ІДЕОЛОГЕМИ «РУССКИЙ МИР» В КРАЇНАХ З БІЛЬШІСТЮ
ПРАВОСЛАВНИХ В СХІДНІЙ І ЦЕНТРАЛЬНІЙ ЄВРОПІ**

Петро ЯРОЦЬКИЙ

*Відділення Релігієзнавства Інституту філософії імені Г. С. Сковороди
Національної академії наук України
вул. Трьохсвятительська 4, Київ, 01001, Україна*

У статті досліджуються релігійні процеси у 10 країнах Східної і Центральної Європи, які чверть століття після розпаду тоталітарної системи і банкрутства панівної ідеології державного атеїзму отримали можливість вільно і самоусвідомлено формувати своє ставлення до релігії і обирати свою приналежність до будь-якої церкви і релігійної організації. Ці процеси досліджувалися у 2016-2017 рр. американським експертно-аналітичним Центром П'ю (Pew Research Center), який вивчає тенденції розвитку науки і технології, релігії і суспільства. Проект Global Religious Futures («Майбутнє глобальної релігії»), спрямований на дослідження релігійних змін в країнах Східної і Центральної Європи з більшістю православного населення, які впливають на особисте і суспільне життя та формують релігійну, культурну і національну ідентичність. У цьому контексті проаналізовано співвідношення конфесійної приналежності й релігійної ідентичності православного населення в країнах Східної і Центральної Європи. Визначальним фактором релігійної, національної і культурної ідентичності православних у цих країнах є їх ставлення до ідеологемі «русский мир» в контексті визнання Росії як «захисниці православних» за межами Російської Федерації. Цей аспект дослідження має важливе значення для виявлення характеру релігійних змін в європейських країнах з більшістю православного населення в контексті міжнаціональних і міжконфесійних стосунків, етнічного і конфесійного різноманіття, ставлення до національної і релігійної однорідності суспільства і мультикультуральності. У такому аспекті досліджується зокрема позиція опитаного православного населення в Україні.

Ключові слова: *культура, релігія, віра, нація, держава, суспільство, православна більшість, «русский мир», національні цінності, релігійні цінності, європейські цінності.*

The religious processes in 10 countries of Eastern and Central Europe whose population 25 years after the collapse of the totalitarian system and the bankruptcy of the dominant ideology of national atheism were enabled to form their attitude to religion and choose their affiliation to any church or religious organization freely and consciously are studied in this article. These processes in 2016-2017 were explored by the American Pew Research Center that studies trends in the development of science, technology, religion and society. The Global Religious Futures project («The Future of Global Religion») is aimed at exploring religious changes in 10 countries with Orthodox and Catholic majority of the population that affect personal and social life and shape national, cultural and religious identity. The relationship between denominational identity and the religious identity of the Orthodox population in the countries of Eastern and Central Europe and the assessment of the current state of Orthodox religiosity is analyzed in this light. Their attitude to the idea "Russian world" in the context of the recognition of Russia as "defender of the Orthodox population" outside the Russian Federation is the determining factor in the religious, national and cultural identity of the Orthodox and Catholics in these countries.

This aspect of the research enabled to determine the priority of the Orthodox patriarchal dominant in the attitude of the Orthodox Churches to the Moscow and Ecumenical Patriarchs. Cross-national and cross-confessional relations, ethnic and confessional diversity, national and religious homogeneity of a society and multiculturalism are of the huge importance for the identification of the nature of the religious changes in European countries with Orthodox and Catholics majorities. In this context in particular the position of the interviewed Ukrainian Orthodox is highlighted.

К

e

y

words **Конфесійна приналежність і релігійна ідентичність.** Дослідженням встановлено, що за останні 25 років (1991-2015) різко збільшилася частка населення країн Східної і Центральної Європи, яке вважає себе православними віруючими. Найбільший ріст православних відбувся в Росії (від 37% в 1991 р. до 71% в 2015 р.) і в Україні (відповідно від 59% до 79%), а також в Болгарії (від 39% до 78%). У загальній характеристиці цієї кількості православного населення потрібно уточнити, що йдеться не про осіб, які під час соціологічного дослідження ідентифікували себе як практикуючих православну релігію, а тих, які вважають себе православними і приналежними до Православної Церкви.

До країн Східної і Центральної Європи з більшістю православного населення, як встановлено цим дослідженням, належать Молдова (92%), Греція (90%), Вірменія (89%), Грузія (89%), Сербія (88%), Румунія (88%), Україна (78%), Болгарія (78%), Білорусь (73%), Росія (71%). Країнами з меншістю православного населення є Естонія (25%), Боснія (35%), Латвія

Виникає питання: чи така демонстративна приналежність респондентів до Православної Церкви під час їх опитування Дослідницьким Центром П'ю є показником їх ідентичної релігійності? Під релігійністю слід розуміти не лише номінальне визнання себе православними і приналежними до церкви, а передовсім відвідування церкви, участь в літургійних богослужіннях, постійне дотримання релігійних обрядів, молитовне єднання з Богом і релігійний морально-етичний спосіб життя.

Дослідження Центру П'ю показує, що справжня релігійність характерна для меншості тих, які вважають себе православними. Відвідує церкву постійно, бере участь в богослужіннях, сповідається і причащається невелика частина православних: в Румунії (21%), Грузії (17%), Молдові (13%), Білорусі (12%), Україні (11%), Боснії (10%), Вірменії (9%), Росії (6%), Сербії (6%), Естонії (3%).

Невелика кількість осіб, які вважають себе православними (медіана — середній показник по всьому європейському регіону – 14%), звершує щоденно молитовне єднання з Богом і практикує цей спосіб визнання своєї віри в сімейній спільноті, залучаючи членів своїх сімей, передовсім дітей до релігійного способу життя. Менше третини православних вважає себе практикуючими віруючими в Греції (29%), Україні (29%), Сербії (27%), Білорусі (23%). В інших православних країнах цей показник ще значно менший: в Росії (15%), Болгарії (15%), Литві – 14%, Естонії – 9%.

Частка католиків в населенні країн Східної і Центральної Європи у порівнянні з православними (медіана – 57%) складає значно меншу кількість (медіана – 18%). У Польщі, Хорватії, Литві й Угорщині католики належать до більшості населення: відповідно з послідовно названими країнами: 87%, 84%, 76%, 56%. У Латвії, Чеській Республіці й Україні відповідно від загальної кількості населення католиків – 23%, 21%, 10%. Тобто, у цих країнах католики є релігійними меншинами.

У названих країнах католицької більшості й католицької меншості (крім України) зростання кількості католиків після розпаду комуністичних режимів не спостерігається. Більше того, якщо в Польщі у 1991 р. 96% населення вважало себе віруючими і практикуючими католиками, то у 2016 р., як засвідчило дослідження Центру П'ю, кількість католиків істотно зменшилася – до 87%. Таке ж зменшення кількості католиків відбулося в Угорщині за цей період (1991-2016) – від 63% до 56%, а також в Чеській Республіці (від 44% до

Тенденція зменшення кількості католиків за останні десятиліття пояснюється посиленням секуляризації у всій Європі. Найбільш істотна зміна в Католицькій церкві відбувається в Чеській Республіці, де кількість респондентів, які вважають себе католиками, постійно скорочується. Сьогодні Чехія є найбільше секуляризованою країною в Європі. Три чверті чехів (72%) вважають себе атеїстами, агностиками або не відносять себе до жодної релігії.

Але, не зважаючи на зменшення кількості католиків в країнах Східної і Центральної Європи (на 10-20% у порівнянні з 1991 р.), католики більш

ретельно, ніж православні, дотримуються релігійних приписів. Так, в Польщі 48% католиків відвідують церковні служби хоча б один раз на тиждень. Кількість католиків, які дотримуються релігійних обрядів, зокрема сповідаються і причащаються, майже у три рази перевищує таке релігійне сповідання православними. Крім того, католики значно більше, ніж православні, діляться з іншими людьми своїми релігійними поглядами, а також читають Святе Письмо поза церковними службами і релігійними обрядами.

Оцінка стану релігійності суспільства. Громадяни колишніх радянських республік і країн соціалістичного табору по-різному оцінюють свою і суспільну релігійність. Майже у всіх колишніх республіках СРСР, як вважають нинішні жителі цих країн, – «суспільство сьогодні стало дуже релігійним». Такі погляди на зростання релігійності суспільства дослідженням Центра П'ю зафіксовані у таких параметрах : Грузія (від 25% у 70-80-х роках 20 ст. до 87% на сьогодні), Вірменія (відповідно 52% і 81%), Росія (15% і 55%), Білорусь (29% і 57%), Україна (15% і 59%), Латвія (23% і 43%), Естонія (11% і 23%), Молдова (56% і 46%), Сербія (46% і 69%), Боснія (53% і 75%), Болгарія (33% і 53%), Хорватія (64% і 73%).

В інших країнах виявлені протилежні погляди респондентів щодо стану релігійності їх суспільства у 70-80-х роках і сьогодні: в Угорщині (від 51% до 37%), Чеській Республіці (від 30% до 20%), Греції (від 87% до 60%), Румунії (від 86% до 59%), Польщі (від 86% до 56%).

Таким чином, за поглядами респондентів цих країн, сучасний стан релігійності їх суспільства у порівнянні з 70-80-ми роками значно погіршився: у Чехії на 8%, Греції – 27%, Румунії – 18%, Польщі – 30%. Ці показники релігійності їхніх суспільств станом на 2017 р. засвідчують, що в умовах глобалізації і поширення секуляризації відбувається релігійна трансформація суспільства, яке значно більше втрачає релігійність, ніж це відбувалося в умовах тоталітарного комуністичного ладу і поширення атеїзму.

Зв'язок між релігійною, національною та культурною ідентичністю

В країнах, де православні християни є більшістю, досить значна частина населення вважає православне віросповідання важливим чинником національної ідентичності. Наприклад, «справжній росіянин» повинен належати до Російської православної церкви» (медіана—70%). Водночас в країнах з католицькою більшістю частка респондентів, які притримуються подібних поглядів, але у ставленні до католицизму, дещо нижча (медіана – 37%). У країнах Західної Європи менша кількість респондентів, наприклад 27% у Франції і 30% у Німеччині, – вважають, що приналежність до Католицької церкви «дуже важлива» для їх національної ідентичності.

Країни з православною більшістю населення, яке вважає, що православне віросповідання важливе для того, щоб бути «справжнім громадянином своєї країни»: Вірменія (82%), Грузія (81%), Сербія (78%), Греція (76%), Румунія (74%), Болгарія (66%), Молдова (63%), Росія (57%),

Україна (45%), Білорусь (51%).

У більшості православних країн, як виявлено дослідженням, опитані вважають, що їх національна культура перевищує всі інші національні культури. Позиція про перевагу їх культури над іншими національними культурами зафіксована в таких православних країнах: Греція (89% опитаних), Грузія (85%), Вірменія (84%), Болгарія (69%), Росія (69%), Румунія (66%), Сербія (65%), Молдова (50%), Білорусь (42%), Україна (41%).

Отже Україна, в порівнянні з іншими православними країнами, не відзначається своєрідним культурним месіанізмом. Сприймаючи ціннісну вагомість і багатство своєї культури, більшість українців (60%) з повагою ставляться до інших національних культур, не надаючи переваги своїй національній культурі. І в цій виваженій плюралістичній позиції, яка протилежна будь-якому культурному месіанізму, який впродовж минулих століть намагалися прищепити українцям імперські й тоталітарні режими, які пригноблювали їх, чітко виявляється українська культурна ідентичність.

У країнах з католицькою більшістю населення значно менше респондентів, ніж у країнах з православною більшістю, надають перевагу своїм національним культурам, за винятком Польщі, в якій 55% опитаних дотримуються свого культурного месіанізму. В інших католицьких країнах про перевагу своєї національної культури над іншими національними культурами засвідчили: в Угорщині 46%, Хорватії 44%, Литві 38%, Естонії 23%. У Чехії, яка ідентифікується як країна, де більшість населення не відносить себе до жодної релігії, а є атеїстами, агностиками і поза церковними особами, лише 36% респондентів вважають, що чеська національна культура перевищує всі інші національні культури. Таким чином, більшість чехів, як і українці, дотримуються виваженого плюралістичного ставлення до національних культур інших народів і не сприймають будь-який національний месіанізм в шатах націоналістичного, конфесійного, клерикального обрамлення.

У багатьох переважно православних країнах, в яких упродовж століть і навіть тисячоліть існують національні церкви, наприклад Грецька православна церква, Грузинська православна церква, Вірменська апостольська церква, широко поширена думка, що ці церкви повинні виконувати значну роль в суспільному житті. Майже у всіх країнах з православною більшістю населення вважають, що держава повинна надавати фінансову підтримку національній церкві (медіана – 56%). Актуалізується погляд, що держава повинна сприяти поширенню релігійних цінностей і вірувань (медіана – 42%), У країнах з католицькою більшістю населення значна кількість (57% респондентів) виступає за відокремлення церкви від держави. Лише 41% опитаних осіб дотримуються поглядів, що держава зобов'язана надавати церкві фінансову підтримку і 28% вважають, що держава повинна підтримувати поширення релігійних цінностей і вірувань. В Україні переважна більшість населення, яка належить до будь-якої конфесії – православної, католицької, протестантської, мусульманської, іудейської – дотримується плюралістичних позицій в цьому питанні, оскільки вважає, що Україна є поліконфесійною і поліетнічною

країною.

Ставлення до Росії як «захисниці православних в інших країнах» Як засвідчило соціологічне дослідження Центру П'ю, значна частина православних християн в країнах з більшістю православного населення притримується проросійських поглядів і вважає, що Росія повинна протистояти Заходу і захищати не тільки етнічних росіян, які проживають за її межами, але й православних в інших країнах.

Отже, такі погляди православних віруючих зафіксовані соціологічним опитуванням в таких країнах: Росії (85%), Вірменії (83%), Сербії (80%), Білорусі (76%), Греції (70%), Молдові (61%), Болгарії (56%), Грузії (52%), Румунії (52%), Україні (22%). Таким чином, абсолютна більшість населення України різних національностей і конфесій (а це майже 80% опитаних респондентів) не поділяє і не підтримує погляду, що «Росія повинна протистояти Заходу».

У країнах з більшістю православного населення поширений погляд, що «Росія повинна захищати православних християн, які проживають в інших країнах». Це фактично є відбитком поширеної в цих країнах ідеологемі «русского мира», яка сприймається в таких масштабних і кількісних виявах: Вірменія (79% респондентів), Сербія (74%), Росія (82%), Греція (69%), Румунія (65%), Молдова (63%), Білорусь (62%), Грузія (62%), Болгарія (56%), Україна (28%).

Центр П'ю зробив висновок, що такі погляди, які поширені в країнах з більшістю православного населення, обґрунтовуються тим, що Росія як найбільша православна країна, в якій проживає майже половина православних всього світу (понад 100 млн.), є «матір'ю православ'я» і «зобов'язана відігравати ключову роль на культурній і політичній арені слов'янського регіону, а також в інших країнах з більшістю православного населення».

Соціологи і аналітики Центру П'ю відзначили, що «протилежного висновку дотримується Україна, яка в 2014 р втратила контроль над Кримом, який був анексований Російською Федерацією; крім того, в східній частині України продовжується конфлікт з проросійського налаштованими сепаратистами, яких підтримує Російська держава і Російська православна церква». Дослідженням доведено, як зазначає дослідницький центр П'ю, що не всі православні християни в Росії одностайно вважають, що Росія зобов'язана захищати православних християн. Із 72% опитаних тільки 44% православних росіян стверджують, що «відчувають свій зв'язок з православними християнами в інших країнах Європи і в усьому світі». Лише 54% опитаних православних росіян вважають своїм обов'язком підтримувати православних християн за межами Росії.

В соціологічному опитуванні респондентам також ставилося питання: «чи зобов'язана Росія захищати етнічних росіян, які проживають за її межами?»

У деяких колишніх радянських республіках проживають росіяни, як зазначається в дослідженні Центру П'ю, які були переселені в ці країни з метою «урівноваження етнічної ситуації на користь СРСР». Так, в Латвії до російського етносу відносять себе 31% респондентів, в Естонії – 25%, в Україні – 8%. У цих країнах більшість етнічних росіян вважають себе православними. В Естонії 76% респондентів, приналежних до етнічних росіян, вважають, що Росія зобов'язана їх захищати, 16% з цим не згодні. У Литві відповідно 70% згодні з тим, що їх захищатиме Росія, 63% – не згодні. У Сербії 86% респондентів підтримують роль Росії як захисниці етнічних росіян в різних країнах світу. У Грузії до цієї точки зору долучилося 62% респондентів.

Відтак, слід зазначити, що цей аспект дослідження дав можливість експертам Центру П'ю зробити висновок, що кількість респондентів, які вважають Росію «захисницею етнічних росіян», на сході України значно більша, ніж на заході України. Згідно з отриманими результатами дослідження, сім із десяти респондентів, які проживають на заході України, не сприймають Росію як «захисницю православ'я» (потрібно уточнити, що захід України в розумінні Дослідницького Центру П'ю, не обмежується традиційною територією Західної України. До заходу України зачисляються Житомирська, Хмельницька, Вінницька, Чернігівська і навіть Київська і Черкаська області, а до сходу України – всі інші області на Сході і Півдні України).

У такому контексті опитування респондентів сходу України дало такі результати: 27% не згодні з тим, що Росія повинна бути захисницею етнічних росіян, які проживають за межами Росії, і 54% – згодні з цим. На заході України протилежні висновки опитування: 53% респондентів не згодні, 25% – згодні. Крім того, 79% респондентів на заході України вважають, що «інтереси України вимагають тісної співпраці з США та іншими західними країнами». Водночас населення східних регіонів України, як виявлено проведеним дослідженням, менше схильне бачити конфлікт між традиційними українським і російськими цінностями. Мешканці східної України також вважають, що «на світовій арені потрібна сильна Росія» і що «сильна Росія потрібна як противага впливу Заходу» (тобто Європи і США): 29% респондентів сходу України підтримують цю позицію, 17% – проти неї.

Населення країн з православною більшістю вважає Росію своєрідним «буфером» між ними і Заходом (тобто Європою і США). Відповідаючи на сприйняття двох позицій: 1) «сильна Росія необхідна як противага впливу Заходу» і 2) «в інтересах нашої країни – тісно співпрацювати з США та іншими західними державами», респонденти в різних православних країнах дали такі відповіді по першій і другій позиціях: Росія – 85% і 55%; Білорусь – 76% і 56%; Сербія – 80% і 61%; Вірменія – 83% і 63%; Болгарія – 56% і 48%; Греція – 70% і 62%; Молдова – 61% і 54%. Тобто, в цих православних країнах чітко простежується проросійське налаштування, хоча з невеликим розривом між першою і другою позицією, крім Росії, Білорусі, Сербії і Вірменії, де перша позиція («Росія потрібна як противага впливу

Заходу») на 20% переважала ставлення респондентів до другої позиції (про співробітництво США та іншими західними країнами).

Більша прихильність респондентів до другої позиції (за співробітництво з США та іншими західними країнами) виявлена в Грузії — 52% за «сильну Росію» і 69% за співпрацю з Заходом; в Україні – відповідно 22% і 73%. Отже, концепція «русского мира» про «сильну Росію як необхідну перевагу Заходу» в Україні отримала прихильність меншості респондентів (22%) у порівнянні з позицією респондентів в інших країнах з православною більшістю населення. Також більше респондентів в Україні (73%), у порівнянні з іншими країнами з більшістю православного населення, вважають необхідним і доцільним підтримувати західний вектор свого розвитку і співпраці. Це засвідчує високий рівень європейської інтеграційної ідентичності українців.

У країнах з католицькою більшістю населення дослідження Центру П'ю виявило також неоднозначне ставлення респондентів до першої і другої позиції. Так, у Хорватії 50% за «сильну Росію як буфер Заходу» і 68% за «західний вектор співпраці». В Угорщині відповідно 44% і 63%; Польщі – 34% і 71%; Литві – 34% і 74%; Чехії – 49% і 67%. Таким чином, вплив ідеологеми «русский мир» відчутний і в цих католицьких країнах. Водночас цей вплив виявлений дослідженням в інших країнах з різними релігіями: Боснії – 55% і 68%; Латвії – 40% і 61%; Естонії – 34% і 72%.

Оцінка патріаршої домінанти. Досліджуючи різні аспекти впливу Росії на країни з православною більшістю населення, Дослідницький Центр П'ю опитав респондентів в цих країнах щодо їх ставлення до Константинопольського Патріарха Варфоломія, який вважається Вселенським патріархом і за православною традицією є «першим серед рівних» («*primus inter pares*») як духовний лідер православних греків і православних християн всього світу, і ставлення до патріарха Московського Кирила. Аналіз відповідей респондентів засвідчив, що багато з них вважають патріарха Кирила «головою всіх православних». Цей показник перевищує – 50% не тільки в Естонії і Литві, де три з чотирьох православних відносять себе до російського етносу, але й в Білорусі і Молдові, де переважна більшість православних християн не вважає себе етнічними росіянами.

Загалом респонденти виявили власну точку зору щодо інституту патріаршества в Православній церкві, надавши йому не лише вселенську, а й національну інтерпретацію, яка була різною в країнах Східної і Центральної Європи з православною більшістю населення.

В Росії 69% респондентів вважають, що авторитет патріарха Московського «як світового лідера православних» вищий, ніж у патріарха Константинопольського, який набрав лише 4%. В інших країнах зафіксовано таку точку зору: Латвія (69% респондентів визнають духовне лідерство патріарха Кирила в православному світі і 7% – Варфоломія; Білорусь (відповідно 54% і 8%); Молдова (51% і 20%); Боснія (29% і 8%).

Респонденти в православних країнах, в яких існують власні (національні) патріархати, надають перевагу своїм національним патріархам, знижуючи таким чином авторитет Московського патріарха, наприклад: Вірменія (24% респондентів визнають авторитет Московського патріарха, 20% Константинопольського патріарха, 24% – свого національного патріарха); Сербія (відповідно 18%,4%,56%); Україна (17%,7%,48%); Болгарія (9%,8%,59%); Румунія 5%,16%,38%); Греція (3%,56%,25%); Грузія (1%,1%,93%).

Це засвідчує, що в цих країнах сумарний авторитет Константинопольського патріарха і власного національного патріарха домінує над авторитетом Московського патріарха. А в таких країнах, як Болгарія, Румунія, Греція, Грузія він мінімальний (відповідно 9%, 5%, 3%, 1%).

Ставлення держави до релігійних цінностей. Ця проблема досліджувалася у 10 країнах з православною більшістю населення і 4 країнах з католицькою більшістю. Виявлено, що населення країн з православною більшістю схильне вважати, щоб держава підтримувала поширення релігійних цінностей і вірувань, а також надавала фінансову підтримку панівній (національній) церкві. Більшість респондентів православних країн вважають, що держава повинна підтримувати поширення релігійних цінностей і вірувань: у Вірменії – 59%, Грузії – 52%, Румунії – 48%, Росії – 42%. У Молдові, Сербії, Україні, Греції – 36% респондентів підтримують цю ідею.

У католицьких країнах (Польщі, Литві, Угорщині, Хорватії) більшість респондентів вважає, що релігія повинна залишатися за рамками державної політики. Лише 28% респондентів у Литві, Угорщині, Хорватії і 25% – в Польщі підтримують цю ідею.

Варто відзначити, що хоча відносно невелика кількість населення країн з православною більшістю регулярно відвідує церковні богослужіння і бере участь в релігійних обрядах (медіана – 5%), все ж значна частина (навіть більшість) населення сприймають Православну церкву як національну цінність народу і держави. В Росії, наприклад, 50% респондентів так оцінюють Російську православну церкву, хоча тільки 7% росіян регулярно ходять на церковні богослужіння. Аналогічна ситуація в Сербії, Греції, Білорусі й Україні.

Міжнаціональні і міжконфесійні стосунки. Дослідженням Центру П'ю вивчалися не тільки глобальні установки про ставлення до однорідності суспільства і плюралізму, а й більш приватні питання, які стосуються конкретних релігійних і етнічних спільнот. Зокрема було проаналізовано, як ставляться одна до іншої спільноти православних і католиків. Передовсім необхідно відзначити, що багато представників цих конфесій вважають, що між католиками і православними є багато спільного. Однак розкол християнської церкви, який відбувся майже тисячу років назад (1054), зберігає відчуження між християнськими церквами. Більш того, деякі сучасні

предстоятелі Православної Церкви не сприймають ідеї об'єднання з Римокатолицькою Церквою, вважаючи, що західні цінності підмінять собою традиційні православні цінності.

Сьогодні невелика частина православних християн вважає, що обидві церкви повинні знову бути в тісному єднанні, як заповідає Євангелія: «щоб всі одно були». В Росії за таке возз'єднання виступає лише 17% православних християн, в Грузії – 19%, в Україні – 26%. В країнах зі значною кількістю православного населення католики більш позитивно ставляться до тісного спілкування між двома церквами. Так, в Україні 74% католиків виступають за возз'єднання Католицької і Православної церкви, а серед православного населення цей показник дорівнює всього 34%.

В деяких випадках взаємне відчуження між православними і католиками виявляється ще глибше. Православним і католикам запропоновано відповісти на питання: «чи готові ви бачити себе співгромадянами і сусідами». Результати опитування засвідчують, що не всі православні і не всі католики готові прийняти один одного в своїй сім'ї. Серед католиків показник такої готовності дещо вищий. В Україні, де католики є в меншості, розходження по цьому питанні особливо значні: 92% католиків готові бачити православних в якості чинів сім'ї, серед православних цей показник дещо нижчий (56%).

В інших православних країнах готовність «сприйняття католика членом сім'ї» має таку репрезентацію: Латвія (87%), Естонія (75%), Білорусь (73%), Болгарія (66%), Румунія (66%), Греція (57%), Сербія (57%), Боснія (50%), Вірменія (49%), Молдова (47%), Росія (47%), Грузія (31%).

Готовність католиків «прийняти православних в якості членів своєї сім'ї» виявлена в таких країнах: Латвія (87%), Білорусь (73%), Чехія (68%), Хорватія (66%), Польща (59%), Литва (53%), Литва (53%), Боснія (49%).

В опитування були внесені аналогічні пункти, які стосувалися інших релігійних або етнічних груп. Респондентам було запропоновано відповісти на питання: «чи готові ви бачити євреїв і мусульман в якості співгромадян, сусідів або членів сім'ї». Відповіді на цей блок питань засвідчують, що в Центральній і Східній Європі рівень прийняття цих меншин надто низький, хоча в цілому у Східній і Центральній Європі спостерігається плюралізація і толерантизація міжнародних і міжконфесійних відносин. Істотне значення має актуалізація цього процесу не лише на конфесійному православно-католицькому рівні, а й на суспільному і сімейному його виявленні. Україна в цих процесах посідає характерний для її ідентичності високий рівень плюралізму і толерантності.

Етнічне і конфесійне різноманіття, мультикультурність, національна і релігійна однорідність суспільства неоднозначно сприймається в православних, католицьких і мусульманських спільнотах. Під час соціологічного опитування Дослідницьким Центром П'ю респондентам запропоновано одне з двох визначень: «для всіх нас краще, коли суспільство складається з людей різних національностей і віросповідань», або «для всіх

нас краще, коли суспільство є однорідне, тобто складається із людей однієї нації і одного віросповідання».

У різних країнах відповіді істотно варіювалися. Так, наприклад, в країнах колишньої Югославії (Боснія, Сербія, Хорватія), в яких внаслідок етнічних і конфесійних протиріч на початку 1990-х років розпалася громадянська війна, переважна частина населення вважає поліконфесійне і полінаціональне суспільство найкращим (медіана – 70%).

Мусульмани Центральної і Східної Європи більше орієнтуються на міжкультурне суспільство, ніж православні й католики. Національну і конфесійну однорідність суспільства як виявлення своєї ідентичності визнають респонденти таких країн: Вірменія (70%), Чеська республіка (67%), Литва (66%), Польща (57%), Угорщина (57%), Естонія (51%), Румунія (50%), Греція (46%), Болгарія (45%).

До країн з більшістю респондентів, які вважають, що «для всіх нас краще, коли суспільство складається з людей різних національностей і віросповідань», належать: Грузія (60%), Україна (59%), Росія (58%), Молдова (61%), Хорватія (65%), Сербія (66%), Боснія (73%).

В Україні лише 32% респондентів вважає: «для нас краще, коли суспільство є однорідним і складається з людей однієї нації і одного віросповідання». Відтак, Україна як держава і більшість її населення визнають національно-етнічний і релігійно-конфесійний плюралізм і толерантність як важливі чинники своєї ідентичності.

Висновки

1. Науково-експертним дослідженням доведено, що формальна конфесійна приналежність православного населення в 10 країнах Східної і Центральної Європи не тотожна їхній релігійній ідентичності. Відвідує церкву постійно, бере участь в богослужіннях, сповідається і причащається невелика кількість православних в цих країнах у порівнянні з демонстративною приналежністю до церкви (медіана – середній показник по всьому європейському регіону – 14%). Низька релігійність характерна для історично відомих традиційних православних церков: Греція (18%), Грузія (17%), Україна (11%), Вірменія (9%), Росія (6%), Сербія (6%). У решті православних країн ще нищий показник релігійності (від 5% до 3%).

2. У країнах Східної і Центральної Європи з більшістю католицького населення збільшення їхньої кількості після розпаду в них комуністичних режимів не спостерігається, що пояснюється дослідницьким Центром П'ю зростанням і впливом секуляризації в цих країнах, як у всій Європі. В результаті з порівнянням з 1992 р. у 2017 р. кількість католиків зменшилася в Польщі на 15%, Угорщині – 12%, Чехії – 20%.

3. Релігійність суспільства у країнах Східної і Центральної Європи з більшістю православного і католицького населення станом від 1992 р. до 2017 р. значно деформувалася і зменшилася: у Чехії – на 25%, Польщі – 30%, Румунії – 18%, Угорщині – 20%. В інших країнах європейського континенту

ці показники варіюються від 15% до 25%. У зв'язку з цією трансформацією суспільства дослідницьким Центром П'ю обґрунтовано висновок, що в умовах глобалізації і секуляризації відбувається трансформація суспільства, яке значно більше втрачає релігійність ні це відбувалося в умовах насильницької комунікації й атеїзації суспільства.

4. Зв'язок між релігійною, національною і культурною ідентичністю у дослідженні Центра П'ю засвідчує, що Україна у порівнянні з іншими православними країнами в Східній і Центральній Європі не відзначається своєрідним культурним месіанством. Зберігаючи ціннісну вагомість і національне багатство своєї культури, більшість українців (60%) з повагою ставиться до інших національних культур, не надаючи переваги своїй національній культурі. Така виважена плюралістична позиція, протилежна будь-якому культурному, релігійному, і національному месіанізму тих країн, які впродовж багатьох століть намагалися прищепити українцям імперські і тоталітарні режими.

5. Як засвідчило науково-експертне дослідження значна частина православних християн у країнах з більшістю православних у Східній і Центральній Європі (10 країн) притримуються проросійських поглядів і вважає, що Росія є «захисницею православних в інших країнах» і тому зобов'язана «протистояти Заходу» і «захищати етнічних росіян, які проживають за межами Росії». Це фактично є відображенням поширеної в цих православних країнах ідеологемі «русский мир». Такі погляди обґрунтовуються в цих православних країнах тим, що Росія як найбільша православна країна є «матір'ю православ'я» і «зобов'язана відігравати ключову роль на культурній і політичній арені слов'янського регіону», а також в інших країнах Європи з більшістю православного населення. Соціологи і аналітики дослідницького центру П'ю відзначили, що «протилежного висновку дотримується Україна, в якій лише 28% православного населення сприймає і підтримує ідеологію «русского мира», а «більшість населення України відкидає її як антирелігійну і політизовану концепцію».

6. Дослідницький Центр П'ю сконцентрував увагу на тому, що більшість православного населення в країнах Східної і Центральної Європи вважає Росію своєрідним «буфером між ними і Заходом». Ця політична інновація клерикалізована у двох протилежних позиціях : 1. «сильна Росія потрібна як противага впливу Заходу»; 2. «В інтересах нашої країни тісно співпрацювати з США та іншими західними країнами». Дослідженням встановлено, що першу позицію сприймає більшість православного населення в 10 країнах Східної і Центральної Європи.

7. Такі настрої характерні для Міжнародної асамблеї православ'я (МАП), створеної за ініціативою парламенту Греції. У 2018 р. головою МАП обрано Сергія Гаврилова, голову Комітету Державної Думи Російської Федерації з розвитку громадянського суспільства і релігійних об'єднань. Мотивацією його обрання головою МАП була концепція «русского мира» в її основоположному критерії – «Росія захисниця світового православ'я».

Виступаючи на сесії 26-ої Генеральної асамблеї МАП, яка відбулася 19 липня 2019 р. в Тбілісі (Грузія) з участю понад 100 делегатів Православних церков, С. Гаврилов запропонував ідею «всеправославної солідарності» на основі традиційних православних цінностей гуманітарної співпраці».

8. Відтак, концепція «русского мира» у викладі голови МАП С.Гаврилова отримала підтримку майже всіх Православних церков в Східній і Центральній Європі (від 52% до 79%). В Україні до цієї концепції «русского мира», прихильно поставилась меншість православних (22%). Також значна більшість православних в Україні (73%) вважає необхідним підтримувати західний вектор розвитку, що засвідчує високий рівень європейської інтеграції українців.

ДЖЕРЕЛО ДОСЛІДЖЕННЯ

«Религия и национальная принадлежность в Центральной и Восточной Европе». Pew Research Center, 20.05.2017// <https://www.pewresearch.org/>.

REFERENCE

«Religiya i natsionalnaya prinadlezhnost v Tsentralnoy i Vostochnoy Evrope». Pew Research Center, 20.05.2017// <https://www.pewresearch.org/>.

Стаття надійшла до редакції: 03.12.2021